

TARJIMADA MUQOBILLIK TUSHUNCHASI VA IMKONIYATLARI

Ergasheva MadinaxonIlmiy rahbar: **Qodirova Nargizaxon**

Namangan viloyati Chortoq tumani

Andijon Davlat Chet tillari instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarjimada muqobillik tushunchasi va uning lingvistik hamda kontekstual asoslari tahlil qilinadi. Muallif muqobillik darajalari, tarjima jarayonida sinonimik, semantik va pragmatik muvofiqlikni saqlash imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Shuningdek, maqolada tarjimada to'laonli muqobillikning doimiy bo'lmasligi, ba'zi hollarda ijodiy yondashuv zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Tarjima, muqobillik, ekvivalent, transformatsiya, madaniyatlararo muloqot, semantik muvofiqlik, tarjima strategiyalari.

Tarjima jarayoni nafaqat til, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida insoniyat taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Bugungi globallashuv sharoitida turli tillarda yaratilgan ilmiy, badiiy va ommaviy axborot manbalarining keng miqyosda almashinuvi tarjimon oldiga yuqori mas'uliyat va talablarni qo'yadi. Shunday sharoitda tarjima sifati va ayniqsa, undagi muqobillik darajasi tarjimaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Muqobillik — bu original matn mazmuni, uslubi va kommunikativ niyatining tarjima tilida to'g'ri va yetarli darajada ifodalanishidir. Bu tushuncha tarjima nazariyasida markaziy o'rinni egallaydi va turli lingvistik maktablar tomonidan har xil yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Bunda tarjimon nafaqat til birliklarini, balki madaniy kodlarni ham hisobga olishi zarur bo'ladi.

Mazkur maqolada tarjimada muqobillik tushunchasining mohiyati, uning lingvistik va kontekstual asoslari, muqobillik darajalari hamda tarjimada muqobillikka erishish yo'llari va cheklovlari ilmiy-nazariy va amaliy asosda tahlil qilinadi.

Muqobillik tushunchasining nazariy asoslari

Tarjima nazariyasida “muqobillik” tushunchasi tarjimaning asosiy mezon sifatida qaraladi. U tarjima tilidagi ifoda vositasining original matnga qanchalik yaqin va mos tushishini ifodalaydi. Bu tushuncha tarjima jarayonida semantik, grammatik, stilistik va kommunikativ jihatdan mos keladigan birliklar tanlanishini taqozo etadi. Tarjimaning muvaffaqiyati ko‘pincha aynan shu muqobillik darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Muqobillik nazariyasi tarjima amaliyotining chuqur tahliliga asoslanadi va asosan quyidagi yondashuvlarga tayangan holda rivojlangan:

1. Formaviy muqobillik (formal equivalence)

Bu yondashuvda tarjima asosan originalga shaklan yaqin bo‘lishi kerak, ya’ni grammatika, sintaksis va leksika imkon qadar saqlanadi. Ushbu yondashuv ko‘proq ilmiy yoki texnik matnlarni tarjima qilishda qo‘llaniladi.

2. Dinamik (funktsional) muqobillik (dynamic equivalence)

Eugene Nida tomonidan ishlab chiqilgan bu yondashuvda asosiy e’tibor o‘quvchining qabul qilishiga qaratiladi. Tarjimaning asosiy maqsadi – originaldagi kommunikativ maqsadni saqlagan holda, uni tarjima tilida tabiiy va tushunarli tarzda yetkazishdir.

3. Semantik muqobillik

Bu yondashuvda matnning chuqur semantik qatlamlari – ma’no, konnotatsiya, madaniy zamin kabi jihatlar inobatga olinadi. Ayniqsa, adabiy matnlar tarjimasida muhim ahamiyatga ega.

4. Pragmatik muqobillik

Bu uslubda tarjimaning vazifasi matnni o‘quvchiga qanday ta’sir ko‘rsatishi bilan bog‘liq. Tarjimon auditoriyani, kontekstni, ijtimoiy-madaniy vaziyatni hisobga olgan holda, originaldagi niyatni to‘g‘ri ifodalashga harakat qiladi.

Muqobillikning bu turlari ko‘pincha birgalikda qo‘llaniladi, chunki tarjimon turli matnlar bilan ishlaganda har bir vaziyatga mos yondashuvni tanlashi kerak bo‘ladi. Muqobillikni ta’minlash – bu tarjimonning nafaqat til bilimi, balki tarjima strategiyalarini to‘g‘ri tanlashi, madaniyatlararo tafovutlarni anglay olishi bilan ham bevosita bog‘liq.

3. Tarjima jarayonida muqobillik darajalari

Tarjima amaliyotida muqobillik bir xilda namoyon bo'lmaydi, u turli darajalarda yuzaga chiqadi. Lingvist olimlar (masalan, V.N. Komissarov, Y. Nida, A.D. Shveytser) tarjimada muqobillikni bir necha qatlamda tahlil qilganlar. Ularning fikricha, tarjimada muqobillik quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

1. Leksik darajadagi muqobillik

Bu eng sodda daraja bo'lib, so'zdan-so'z tarjimini anglatadi. Masalan, ingliz tilidagi "book" so'zining o'zbek tilidagi muqobili "kitob" bo'ladi. Biroq barcha so'zlar har doim ham to'g'ridan-to'g'ri mos kelavermaydi, chunki ularning ma'nosi, qo'llanish doirasi va madaniy konnotatsiyalari farq qiladi.

2. Grammatik darajadagi muqobillik

Bu darajada so'z turkumlari, fe'l zamonlari, birlik-ko'plik shakllari, kelishiklar kabi grammatik birliklarning to'g'ri mos kelishi nazarda tutiladi. Masalan, rus tilidagi "Я читаю книгу" jumlasini o'zbekchada "Men kitob o'qiyapman" tarzida tarjima qilinadi – bunda grammatik strukturaviy muvofiqlik saqlanadi.

3. Sintaktik darajadagi muqobillik

Bu darajada gap qurilishi va so'z tartibi muhim bo'ladi. Har bir tilning o'ziga xos sintaktik xususiyatlari bo'lganligi sababli, tarjimon ularga mos tarzda gap tuzilmasini o'zgartirishi mumkin.

4. Semantik darajadagi muqobillik

Semantik muqobillikda matndagi asosiy ma'no va g'oyani to'g'ri yetkazish muhim hisoblanadi. Bu darajada tarjima so'zma-so'z emas, balki ma'noga asoslangan bo'ladi. Ayniqsa, idiomatik ifodalar, kinoya, metafora kabi stilistik birliklarda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Pragmatik darajadagi muqobillik

Bu eng murakkab daraja bo'lib, matnning o'quvchiga yoki tinglovchiga qanday ta'sir etishini nazarda tutadi. Originaldagi maqsadli auditoriyani tarjima matnida boshqa auditoriyaga moslashtirish zarurati yuzaga keladi. Masalan, rasmiy murojaatlar, hazil-mutoyiba yoki reklama matnlarida bu daraja ayniqsa dolzarbdir.

Tarjimon matn tabiatiga qarab bu darajalarning bir nechtasini bir vaqtda qo‘llaydi. Har bir darajadagi muqobillikni ta’minlash tarjimaning to‘g‘riligini, uslubiy yaxlitligini va o‘quvchi uchun tushunarligini kafolatlaydi.

4. Muqobillikka erishish usullari va cheklovlar

Tajima jarayonida muqobillikka erishish tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir. Buning uchun turli strategiyalar, metodlar va yondashuvlardan foydalaniladi. Ammo har doim ham to‘liq muqobillikka erishish imkoni mavjud emas. Shu bois, tarjimada muqobillikni ta’minlash vositalarini tahlil qilish va uning cheklovlarini aniqlash dolzarb masala hisoblanadi.

Muqobillikka erishish usullari:

1. Sinonimlardan foydalanish

Ayniqsa leksik darajada so‘zning aynan to‘g‘ri muqobili bo‘lmaganda, sinonimik qatlamdagi so‘zlar yordamida ma’no saqlanadi. Masalan, “brave” so‘zining muqobili “jasur”, “qo‘rqmas”, “botir” kabi sinonimlar bilan berilishi mumkin.

2. Transformatsiyalar (lingvistik o‘zgarishlar)

Tarjimada ba’zan sintaktik yoki grammatik tuzilmani o‘zgartirish talab etiladi. Transformatsiyalar quyidagi turlarda amalga oshadi:

Qo‘shish (addition)

Tashlab ketish (omission)

Qayta tuzish (restructuring)

O‘zgartirish (modulation)

3. Ekvivalent iboralarni izlash

Madaniyatga oid yoki stilistik jihatdan yuklangan iboralarni boshqa tildagi funktsional jihatdan teng ekvivalentlar bilan almashtirish muhim. Masalan, ingliz tilidagi “It’s raining cats and dogs” iborasi o‘zbekchaga “Juda kuchli yomg‘ir yog‘ayapti” tarzida tarjima qilinadi.

4. Kontekstga moslashuv (adaptatsiya)

Ba'zida muqobillikni ta'minlash uchun matnning bir qismini kontekstga moslab, qayta yaratish talab etiladi. Ayniqsa reklama, hazil, yoki bolalar adabiyotlarida bu usul keng qo'llaniladi.

Muqobillikdagi cheklovlar:

1. Madaniy tafovutlar

Har bir til o'ziga xos madaniyat va mentalitetga ega bo'lganligi sababli, ba'zi iboralar, tushunchalar yoki obrazlar boshqa tilga aynan muqobil topolmaydi. Bu holat tarjimada to'g'ridan-to'g'ri muqobillikni imkonsiz qiladi.

2. Til strukturasidagi farqlar

Turli tillarning grammatik va sintaktik tuzilmalari bir-biridan keskin farq qilganligi uchun ayrim tuzilmalar boshqa tilda mavjud bo'lmasligi mumkin.

3. Ko'p ma'nolilik (polisemiya) va konnotatsiyalar

Bir so'zning bir nechta ma'nosi bo'lishi, yoki ma'lum konnotatsiyaga ega bo'lishi tarjimon uchun muqobil tanlashda qiyinchilik tug'diradi.

4. Auditoriya farqi

Original matn ma'lum bir auditoriyaga qaratilgan bo'lsa, tarjima esa boshqa madaniy va ijtimoiy tajribaga ega auditoriyaga yo'naltiriladi. Bu esa tarjimonni adaptatsiyaga majbur qiladi.

Demak, muqobillikni ta'minlash nafaqat til bilimini, balki tarjima strategiyalarini puxta o'zlashtirishni, madaniyatlararo tafovutlarni anglashni va ijodiy yondashuvni talab etadi.

5. Amaliy misollar tahlili (o'zbek, rus, ingliz va nemis tillaridan)

Muqobillik nazariyasining amaliy qo'llanilishi tarjimaning turli tillar o'rtasidagi kontekstda qanday amalga oshirilishini ko'rsatadi. Quyida o'zbek, rus, ingliz va nemis tillarida uchraydigan ayrim iboralar, jumlar yoki stilistik birliklar asosida muqobillikning turli darajalari ko'rib chiqiladi.

1. Idiomatik ifodalar

O'zbekcha: "Ko'ngli tog'dek ko'tarildi."

Ruscha: "На душе стало легче."

Inglizcha: "He felt relieved."

Nemischa: "Ihm fiel ein Stein vom Herzen."

Tahlil: Har bir tarjimada asl ma'no – ruhiy yengillik – ifoda etilgan bo'lsa-da, shaklan butunlay har xil. Bu yerda semantik va pragmatik muqobillik saqlangan.

2. Konnotativ farqlar

Inglizcha: "You are a snake."

O'zbekcha: "Sen xoinsan."

Ruscha: "Ты предатель."

Nemischa: "Du bist ein Verräter."

Tahlil: Ingliz tilidagi "snake" — metafora orqali xiyonatni bildiradi. O'zbek, rus va nemis tillarida esa bu to'g'ridan-to'g'ri semantik tarjima qilinmoqda. Bunda tarjimon pragmatik muqobillikni ta'minlagan.

3. Formal iboralar

Inglizcha: "Yours sincerely,"

O'zbekcha: "Hurmat bilan,"

Ruscha: "С уважением,"

Nemischa: "Mit freundlichen Grüßen"

Tahlil: Bu iboralar rasmiy xat yakunida ishlatiladi. Har bir tarjimada funksional muqobillik ta'minlangan bo'lib, ularning shakli va til strukturasi har xil bo'lsa-da, vazifasi bir xil.

4. Realizmlar va madaniy elementlar

O'zbekcha: "Sumalak"

Ruscha: (yo'q, "блюдо из пророщенной пшеницы" tarzida izohlanadi)

Inglizcha: "Traditional wheat-based spring dessert (Sumalak)"

Nemischa: "Ein traditionelles Frühlingsgericht aus gekeimtem Weizen (Sumalak)"

Tahlil: "Sumalak" o'zbek madaniyatiga xos realiya bo'lgani uchun tarjimada izohlovchi usul yoki transliteratsiya + izoh orqali madaniy muqobillik saqlanadi.

Xulosa

Tarjimada muqobillik tushunchasi nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va kommunikatsiya nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Har bir tarjima jarayonida muqobillik darajalari — leksik, grammatik, sintaktik, semantik va pragmatik — birgalikda yoki alohida tarzda qo'llaniladi. Bular tarjimaning aniqligi, tushunarliqligi va original matnga sodiqligini ta'minlaydi.

Tarjimon faqat so'zlarni emas, balki mazmun, uslub va kontekstni ham to'g'ri yetkazishi kerak. Buning uchun u transformatsiya, sinonimlashtirish, kontekstual moslashuv, ekvivalent izlash kabi turli metodlardan foydalanadi. Biroq tarjimadagi madaniy tafovutlar, til strukturasi va konnotativ ma'nolarning farqi muqobillikka erishishda muayyan cheklovlar keltirib chiqaradi.

Xalqaro aloqalar, ilm-fan, adabiyot va san'at sohalarida tarjimaning roli kundan kunga ortib borayotgan hozirgi globallashuv davrida, muqobillik tamoyillarini chuqur o'rganish va to'g'ri qo'llay olish tarjimonning kasbiy mahoratini belgilaydi. Tarjima nafaqat til o'zgarishi, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida ham xizmat qilishi uchun, muqobillik masalasiga doimo alohida e'tibor qaratish zarur. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990.
2. Швейцер, А. Д. Современное переводоведение. — Москва: «ЮРАЙТ», 2007.
3. Newmark, P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice Hall, 1988.
4. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2011.
5. Gutt, E.-A. Translation and Relevance: Cognition and Context. — Manchester: St. Jerome Publishing, 2000.

6. Nord, C. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis. — Amsterdam: Rodopi, 2005.
7. Hatim, B., & Mason, I. Discourse and the Translator. — London: Longman, 1990.
8. House, J. Translation Quality Assessment: A Model Revisited. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997.
9. Sirojiddinov, Sh. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.